

dekliških do razposajenih fantovskih.

Med ljubezenskimi najdemo tudi kakšno balado o ljubezenskih usodah. Tematska razdelitev ne sledi ustaljenim strokovnim shemam, ampak gre za avtoričino osebno klasifikacijo, zato je ljubezenskim dodala še pesmi o snubljenju in ženitovanju, pač vse tiste, ki jim je osnova ljubezen. (P)osebno je tudi avtoričino poimenovanje t.i. vsakdanjih pesmi, ki jim v narečju pravi *ščete*. Govorijo največ o vsakdanji hrani in pijači, o osnovnih življenjskih potrebah. Pesmi, čeprav nekatere zelo kratke, so izredno etnološko pričevalne, saj nam odkrivajo socialno okolje, boj za vsakdanji kruh (*ščet krêh*) in nič kaj praznično življenje.

Vse pesmi, ki jim je osnovni motiv vojaščina, je avtorica zbrala v razdelku Vojaške oz. *Sodaške* pesmi. Te so večinoma istrske variante po vsej Sloveniji znanih pesmi, na kar opozori tudi avtorica v uvodu, ko pravi, da so precej "gor slovenske".

Če so vojaške pesmi variante že znanih, pa tega ne moremo trditi za t.i. vsakdanje pesmi, ki so izrazito lokalno obarvane. Ne gre le za obarvanost, ampak za specifiko, saj bi tem pesmim težko našli različice še kje drugje na Slovenskem. Nekaj takih lokalno-samosvojih oz. specifičnih šavrinskih najdemo še med ljubezenskimi in tudi med otroškimi pesmimi. Zbirka je še dragocenejša prav zato, ker prinaša veliko novih, do sedaj nepoznanih pesmi. V tem vidim dodaten pomen t.i. "lokalnih" zbirk, ki naši skupni dediščini vedno dodajo še kaj novega.

Nagovori, molitve in nabožne pesmi so zbrane v razdelku Verske oz. Božje pesmi. Med njimi so tudi dragoceni primeri t.i. Zlatega očenaša in molitev o Jezusovem trpljenju. Tudi v tem razdelku je nekaj novih oz. "lokalnih" variant. Ker imajo novejšje istrske oz. šavrinske kolednice (ne gre pozabiti, da avtorica pesmi zapisuje v zadnjih 30-tih letih) precej krščanskih elementov, jih je avtorica uvrstila kar k verskim pesmim.

V vsebinskem pogledu so precej specifične tudi pesmi zadnjega razdelka z naslovom Trijezične, ali kot pravi zbiralka: gre za *mišjanco* (mešanico). *Mišjanca* je še šavrinski izraz za solato iz raznovrstnih trav in rastlin. V našem primeru pa je *mišjanca* poimenovanje trojezičnih (slovensko-hrvaško-italijanskih) pesmi, kjer se trije jeziki (včasih le dva) lahko prepletajo v eni sami pesmi. Vsebinsko so pesmi heterogene, saj gre lahko za šaljive, ljubezenske, zafrkljive ipd. Prav po vsebini se šavrinske "makaronarske" pesmi ločijo od drugih drugod po Sloveniji.

Zbirka ima še eno neprecenljivo vrednost: knjiga je le končni rezultat avtoričinega dolgoletnega folklorističnega dela, ob katerem je znala ljudem v Šavriniji zbuditi občutek o vrednosti ljudske kulture, odpirala jim je oči za njihovo dediščino, spodbujala samozavest in pri ljudeh spodbudila občutek za revitalizacijo šavrinske besede, pesmi in šeg. Da je avtorica v svojih prizadevanjih uspela, nam je potrdila nabito polna dvorana koprškega gledališča ob predstavitvi knjige.

Tadeja Primožič

PAŠKA ČIPKA

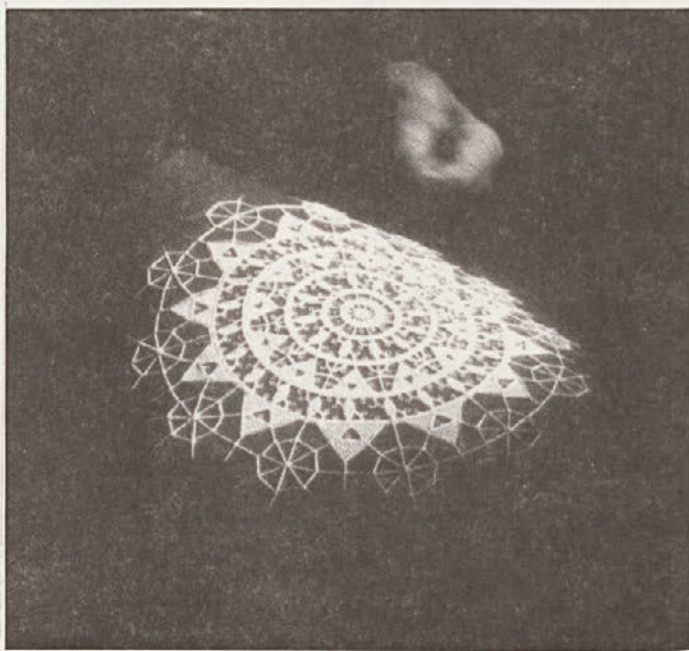
Šivane čipke z otoka Paga izvirajo iz tekstilnega rokodelstva Vzhodnega Sredozemlja in so enakovredne čipkarskim izdelkom sosednjih dežel enakih kulturnih tradicij, npr. Italije in Francije. Na folklornem tekstilu otoka Paga spremljamo razvojno pot šivane čipke od začetka do sodobne proizvodnje.

Čipka je na Pagu pomemben okras bele platnene srajce in naglavnega pokrivala poročene žene; ta ženska oblačila izvirajo iz 15. stoletja in so se v paški narodni noši ohranila do današnjih dni. Čipkarski okras je izdelan z vbodom razpletanja in prepletanja, v geometrijskem vzorcu in brez grafične predloge. Njegova najznačilnejša lastnost je, da je konstrukcijsko vezan na osnovno tkanje oblačila. V tem prepoznamo prvo stopnjo razvoja prave čipke.

Likovni elementi motivov narodnih noš nadaljujejo svoje življenje v naslednji fazi razvoja šivane čipke mesta Paga, ko čipka postane samostojni okrasni predmet manufakturne proizvodnje. V šolah, delavnicah in zadrugah uporabljajo znanje umetelnih čipkaric, ki po grafičnih predlogah stvaritev pogosto znanih slikarjev izdelujejo cerkvena oblačila, prtičke, prte in dele oblačil, ki jih uporablja predvsem meščanski sloj.

V Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani je bila od 11. 1. do 3. 3. 1996 na ogled razstava Paške čipke Etnografskega muzeja iz Zagreba. Z njo so Hrvatje vrnili gostovanje SEM z razstavo Kam so vsi pastirji šli avtorice mag. Inje Smrdel leta 1991 v Zagrebu.

Razstavo Paška čipka je spremljal neobičajen, toda ličen razstavni katalog. Besedila sta prispevali Nerine Eckhel in Vesna Zorić, ki sta nam posredovali dragocene podatke o raz-

PAŠKA ČIPKA
LACE FROM THE ISLAND OF PAG
LA DENTELLE DE L'ILE DE PAG
SPITZEN VON PAG
IL PIZZO DELL'ISOLA DI PAGO
ENCAJE DE LA ISLA DE PAG

voju čipkarstva na otoku Pagu. Še bolj pa so v katalogu zgovorne fotografije Damirja Fabjanića.

Ker vem, da so čipke in čipkarstvo za raziskovanje zelo specifično področje in zato tudi marsikomu tuje, najprej nekaj splošnih podatkov.

Čipko - luknjičast okrasni izdelek, narejen iz različnih vrst niti (lanenih, bombažnih, svilenih, zlatih, srebrnih...) - danes delimo na strojno in ročno. Slednjo po načinu izdelave delimo na klekljano, šivano, kvačkano, pleteno in vozano.

O okraševanju tkanin lahko beremo že v Bibliji. Tudi grška mitologija nam poroča o okraševanju tkanin s čipko. Pogrebne slike starih Egipčanov in ljudi na vzhodu prikazujejo, da so bile njihove praznične halje narejene iz neke vrste mreže ter okrašene s srebrnimi in zlatimi nitmi.

Domovina čipkarstva naj bi bil po do sedaj znanih podatkih Vzhod. Vzhodnjaške tkanine, vezenine in čipke so slovele že v davnih časih, s trgovci pa naj bi prišle tudi k nam. V Evropi imamo za središče klekljane čipke Flandrijo, medtem ko so Benetke središče šivane čipke.

Prava čipka je nastala v času renesanse, ko se v umetnosti opušta srednjeveška barvitost polihromacije. Pri oblikovanju tekstila so začeli iskati lepoto v enostavnosti in belini platnene tkanine. Čipka kot dekorativni element se pojavi v 15. stoletju v nevestini bali (prva datacija beneške in s tem tudi evropske čipke je okrog leta 1460).

Prvotno je bila šivana čipka izdelana v blago prek razpletenih nitk osnovne tkanine ali v tkanino vrezanih odprtih, prepletenih s pomožnimi nitmi. Ena osnovnih okrasnih oblik šivane čipke je stroga gotsko geometrična "retičela" (it. *reticella* - mala mrežica), ki je tudi začetna stopnja beneške šivane čipke. V zgodovinskem razvoju šivane čipke v različnih stilih obdobjih dobiva številne stilne in tehnološke rešitve. Eden osnovnih šivov beneški *punto in aria* (šiv v zraku oz. zračni šiv) kmalu dobi konkurenta v šivih *point de France*, *punto rosa*, *point de Sedan*, *point de Alençon*, *point de Argentan* itd. Geometrične oblike nadomestijo obilje vitic in cvetov ter živalski, mitološki in človeški liki.

OD PAŠKEGA TEGA DO ČIPKE

Z razvojem čipk na Pagu nas seznani Nerina Eckhel v poglavju Od paškega tega do čipke.

Do sredine 19. stoletja, pa tudi še danes, v mestu Pagu ob svečanih priložnostih uporabljajo starodavno žensko oblačilo, ki se je oblikovalo v času prehoda iz pozne gotike v zgodnjo renesanso in ki je upodobljeno tudi na luneti paške katedrale. Renesansno poudarjanje beline se je izrazilo tudi tu v belini ženskega pokrivala "pokrivače" in ženske platnene srajce, ki je obdržala srednjeveško obliko tunike z rokavi (*tunicae manicata*).

V načinih krašenja tunike lahko spoznamo prvotne oblike vezenin in vse tehnološke in oblikovne stopnje šivane čipke na otoku Pagu:

RAZPLET ("MICANO"): V pravilnem zaporedju se izvleče določeno število (3 - 5) navpičnih in vodoravnih niti ter se na ta način izdela mrežico drobnega kvadratastega rastra. Druge niti, ki tvorijo raster, se obšije. Znotraj te mrežaste strukture so površine okrasnih motivov zapolnjene s ploščatim šivom. Ti okraski so lahko strogo geometrijskih ali stilizirano rastlinskih oblik.

IZREZ ("RIZANO"): Prazen prostor v tkanini dobimo z izrezovanjem večjega števila niti osnove in votka, kar se pojavlja v pravilnem rastru. Obrise tako izdelanih kvadratov se obšije,

znotraj njih pa se pogosto doda dve diagonalni niti. Skupine kvadratov, najpogostejše razporejene v obliki trikotnika ali romba, spremljajo nizi vzporednih poševnih stebričkov. Ti so privzdignjeni od podlage in obšiti z že prej omenjenim zračnim šivom. Zaradi zelo majhnega števila ohranjenih predmetov, okrašenih s tehniko izreza, je očitno, da je bila ta tehnika zelo kmalu opuščena.

RETICELA ("RETICELA"): Za otok Pag in za celoten jadranski prostor je značilna izvedba, vezana na platneno podlago, ki jo nekateri imenujejo tudi "prvotna retičela". To je večji, v platno vrezan kvadrat, izpolnjen z osmerokotno "pajkovo" mrežo. Nitke mreže se obšije, okrog njih pa z zračnim šivom oblikuje zelene ornamente. Tako izdelane "retičele" na prsnem delu ženske platnene srajce in ob robovih pokrivala so vedno razporejene v linearni kompoziciji.

Izdelek s "prvotno retičelo" Pažanke imenujejo "paški teg" (teg v pomenu ženskega ročnega dela).

Nujen dodatek linearnim linijam vseh treh naštetih stopenj čipke je okras v obliki ožjega ali širšega razpletenega ažurja imenovan "gaž" ali "štrangu". Raznolikost končne likovne podobe okrasov je rezultat različnih medsebojnih kombinacij manjšega števila standardnih, strogo geometričnih motivov, razporejenih znotraj kvadrata. Najpogostejši motivi so: manjši polni ali votli krogec ("gusta" in "retka pogačica"), manjši ali večji krog ("kolumbar", "kolumbarić"), polkrog ("ročelica"), trikotniček ("mendulica"), romb ("dupla, kriva mendulica"), pravokotni ali trikotni listek ("listacić"), cik-cak proge ("žabič", "vencić") ter ravna ali neravna štirilistna rozeta. Poseben čar posameznih motivov in celostne podobe okrasa dajejo zobci v obliki majhnih robnih krogcev (le-te v strokovni čipkarski terminologiji poznamo pod imenom *pikoji* ali ovitki in se pojavljajo tako v šivani kot tudi v klekljani čipki).

Tudi krajše stranice "pokrivač" krasijo zgoraj naštetih motivi, na njihovem robu pa je prišita klekljana čipka, ki jo na Pagu imenujejo "straciški dinte". To je inačica beneškega naziva za čipko, ki se je od 17. stoletja klekljala v Slovenskem Primorju pod francoskim nazivom "torchon" (*torchon* v pomenu krpa, "štraca"). Do sedaj še ne moremo trditi, da se je na Pagu izdelovala tudi klekljana čipka. Avtorici besedila tukaj lahko prišepnem, da robove ženskih pokrival, ki so bile na ogled na razstavi, ne krasijo le klekljani torchoni, temveč tudi različni motivi v tehniki širokega risa, ki naj bi ga k nam s Tirolske prinesla Ivanka Ferjančič v 70. oz. 80. letih 19. stoletja.

Poseben pomen v razvoju paške čipke ima leta 1906 oz. 1907 uradno ustanovljena čipkarska šola. Pod vplivom šole postane izdelava "paškega tega" samostojna, ni več vezana na osnovno platno in se izdeluje po načrtih (vzorcih) ter dobi novo ime "paška čipka" in novo namembnost. Postane okras oblačil (ovratniki, vložki, robčki...) in meščanskega interiera (samostojni prtički in prti, vložki za posteljno perilo itd.). V načinu izdelave pa se ohranijo mrežasta oblika "retičele", šiv v zraku in okrasni motivi "paškega tega", ki se sedaj izdelujejo na prosto oblikovani mrežasti podlagi. Poskusi uvajanja nove tehnike "badano" in različnih cvetnih motivov so neuspešni.

ZGODOVINA ČIPKARSKE ŠOLE NA PAGU

Vesna Zorić nam v poglavju o zgodovini čipkarske šole na Pagu naniza številne dragocene podatke, ki nas nehote napeljejo na primerjavo z razmerami pri nas v tem času.

Tako kot številne šole po Evropi je tudi ta šola nastala kot protest proti industrijskemu izdelovanju blaga. Enoličnost

strojnih izdelkov je bila vzrok, da so se porabnikom priljubili lični in dragoceni ročno izdelani proizvodi, ki so plod večstoletne ljudske inventivnosti in umetniškega izraza. Te vrednote ljudske ustvarjalnosti so spodbujale ustanavljanje obrtnih šol in razvoj domačih obrti. Zasluge za ustanovitev paške čipkarske šole in za ohranjanje paškega čipkarstva ima Dunajčanka Natalie Bruck - Auenberg. Ta je leta 1904 s pomočjo somišljenikov ter pod pokroviteljstvom nadvojvodinje Marije Josipe ustanovila *Društvo za promicanje čipkarskog obrta* v Dalmaciji. Njen prihod na otok Pag sta spodbudili dve ženski srajci, ki ju je našla v Avstrijskem muzeju na Dunaju.

Septembra leta 1907 je šola začela uradno delovati. Pažanka Nilla Rakamarić, hči ljudskega učitelja in prvovrstna čipkarica, je po končanem čipkarskem tečaju na Dunaju postala upraviteljica cesarsko-kraljeve strokovne šole.

Še pomembnejše kot vodenje šole je bilo poučevanje in usmerjanje čipkaric k novim oblikam in vlogam čipke, ki so jih zahtevale nove modne smeri. Vzorci, po katerih so sedaj šivali čipke, so prihajali iz Centralnega tečaja na Dunaju, toda bili so narejeni v tradicionalnih geometričnih ornamentih.

Ob koncu 1. svetovne vojne so vodstvo šole prevzele italijanske oblasti. Čipka poslej ni veljala za avstrijski rokodelski izdelek, ampak se je uveljavila kot italijanska čipka. Leto dni po odhodu Italijanov je postala šola zasebna, leta 1922 pa se je vrnila pod državno upravo. Tedanje oblasti so imenovala za ravnateljico šole učiteljico Milinković, za strokovno učiteljico pa Maruško Persen. O pomembnosti šole in vrednosti izdelkov pričajo diplome za sodelovanje na razstavah v Parizu in Splitu leta 1925. Šola je prenehala delovati leta 1929, pod pokroviteljstvom *Gospojinske udruge za uščušavanje hrvatskog kučnog obrta* pa je pričel leta 1931 ponovno delovati čipkarski tečaj.

Konec leta 1935 je Kraljevska banska uprava Savske banovine izdala odlok o ustanovitvi Banovinske čipkarske šole. Za v.d. ravnateljico in strokovno učiteljico je bila imenovana Marija Persen, za učitelja risanja Franjo Budak in za učiteljico čipkarstva Manda Pastorčić. Učenke so v času šolanja morale obvladati različne tehnike šivanja in risanje. Že leta 1937 so bili razstavljeni najboljši izdelki na mednarodni razstavi umetno-obrtnih izdelkov v Parizu. Bogata razstavna dejavnost se je nadaljevala do aprila 1941, saj so čipkarske izdelke razstavljali v Berlinu, Leipzigu, Milanu, Budimpešti, New Yorku in tudi na domačih razstavah v Zagrebu, Beogradu in na Rabu.

V času NDH se je šola preimenovala v *Državno čipkarsko školo*, vendar je še naprej delala po obstoječem učnem programu. Honorarne učiteljice so postale Nada Tičić, Lina Suić Špero in Mare Rücker. Čipkarske izdelke so ponovno predstavili v Zagrebu, Leipzigu in na Dunaju. Vendar se je zaradi krize, ki jo je povzročila vojna, dejavnost šole zmanjšala. Januarja 1941 je zasedel mesto nemški okupator, šolski inventar pa so preselili na varno.

Povojni poskusi, da bi šola ponovno oživela, niso uspeli. Leta 1946 je prevzel šolo *Zemaljski zavod za kučnu radinost* v Zagrebu. Za honorarno uslužbenko in ravnateljico šole so imenovali Josipo Fabijanić. Čeprav je bilo predvideno, da se bo pouk na šoli znova začel, se to ni uresničilo.

Tako se konča poglavje strokovnega šolskega izobraževanja; veliko čipkaric, ki so si pridobile čipkarske veščine v šoli, je odtlej izdelovalo čipke po naročilu v *Čipkar-sko-pletarski zadruzi*. Leta 1948 je prevzela upravo *Poljo-privedna zadruga Pag*. Zaradi zmanjšanja obsega naročil in slabih pogojev prodaje se je število čipkaric zmanjšalo, vodilno mesto v poslovanju pa je prevzelo zagrebško podjetje *Narodne rukotvorine*. Konec 60. let so naročila usahnila in čipkarice so se morale preusmeriti v izdelovanje čipk na domu. To je tudi pomenilo konec organiziranega čipkarstva.

Čipka kot simbol mesta Paga se je upirala pozabi. Leta 1957 so v osnovni šoli Jurij Dalmatinac obudili krožek ročnega dela. Žal pa se poučevanje čipkarstva ne nadaljuje na srednji šoli, in tako znanje obtiči na začetni ravni, kar ni dovolj, da bi sedanje generacije posredovale svoje čipkarsko znanje bodočim generacijam.

Kako pomembno in potrebno je ohraniti paško čipkarsko tradicijo, ki naj temelji na bolj odgovorni in sistematični obdelavi problema, so spoznale članice *Društva hrvatskih intelektualki*. Na njihovo pobudo in ob podpori Ministrstva za šolstvo in šport ter županijskih oblasti se je septembra 1994 pričel čipkarski tečaj pod strokovnim vodstvom učiteljice Urice Orlić.

O RAZSTAVI

Obiskovalci na otvoritvi so dokaz, da ljubiteljev čipk na Slovenskem ne manjka ali pa so tako veliko število ljudi privabile čipkarice, ki so rade pokazale svojo spretnost ter izvrsten prigrizek z otoka.

V dveh razstavnih prostorih (oblikovalec razstave je bil Nenad Fabjanić) so bile poleg samih čipk na ogled tudi njihove aplikacije, ženske bluže in naglavna pokrivala, žal bolj v dekorativni funkciji. Z blazino, na kateri je bila nedokončana čipka, in stolom nas je avtor skušal opozoriti na mnoge ure, ki jih čipkarica presedi na stolu, preden je njeno delo končano. Povečavi fotografij čipkaric sta nam vsaj delno želeli pričarati preteklost, ko je bilo šivanje čipk eno najpomembnejših ženskih opravil na otoku. Za vse, ki se spoznajo na "papirce" naših klekljanih čipk, je bila zanimiva paška predloga za ovratnik. Steklarski izdelki šole v Rogaški Slatini, postavljeni na čipkaste prtičke, so opozarjali na danes najbolj pogosto funkcijo čipke, samo izdelovanje oz. šivanje čipk pa je bilo prikazano s pomočjo videokasete.

Predstavljene so bile tudi vse tehnološke stopnje v razvoju čipk na Pagu ter nekateri šolski izdelki in vzorci z različnimi cvetnimi motivi, ki pa jih čipkarice niso sprejele. Ekspoziti so bili postavljeni predvsem z estetskega vidika, zato so obiskovalci po mojem mnenju potrebovali kar nekaj predhodnega znanja. Glede na to, da je bila razstava gostujoča in so bile druge dejavnosti na razstavi omejene, bi bila dobrodošla vsaj kronološka razvrstitev čipk ter drobni podnapisi za vse, ki ne poznajo tehnoloških značilnosti in ki jim globina žepov ni dopuščala nakupa kataloga. Kako s čipko povedati še kaj več in kako jo še bolj približati obiskovalcem, pa še naprej ostaja izziv.